

ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В КИЄВІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ДОСВІД ДІЯЛЬНОСТІ КИЇВСЬКОГО ВЧИТЕЛЬСЬКОГО ІНСТИТУТУ

Ірина Кравченко

Уперше на основі архівних документів проаналізовано та узагальнено досвід діяльності Київського вчительського інституту в процесі професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя початкової школи, виявлено особливості організації навчально-виховного процесу.

For the first time on the basis of the archived documents the experience of activity of the Kyiv teachers' institute is analyzed and generalized in the process of professionally pedagogical future teachers of initial school training. The regularities of the educational process organization are found out.

У зв'язку з нагальною потребою модернізації системи підготовки педагогічних кадрів в Україні, оновлення змісту їх підготовки (а особливо вчителя початкової школи), створення діяльнісно орієнтованої системи професійної підготовки вчителів, виникає необхідність вивчення, узагальнення і впровадження кращого історичного досвіду в цій справі. В останнє десятиріччя науковці (М.М.Барна, Ю.П.Болотін, І.П.Важинський, Н.М.Дем'яненко, І.О.Кліцаков, Л.В.Корж, О.А.Лаврінченко, В.К.Майборода, С.О.Нікітчина та ін.) активно звертаються до вивчення історії професійно-педагогічної підготовки вчителя. Питання становлення й розвитку ряду учительських інститутів частково досліджувалося в працях Н.М.Дем'яненко, В.К.Майбороди, Л.В.Задорожної, В.І.Белашова, М.П.Гурець, В.В.Заїки. Водночас аналіз наукової історико-педагогічної літератури дає змогу констатувати, що проблема професійно-педагогічної підготовки вчителя, організації навчально-виховного процесу в учительських інститутах України др. пол. ХІХ – поч. ХХ ст., зокрема Київського вчительського інституту, не була предметом цілісного дослідження.

Київський учительський інститут

було засновано 1 липня 1909 р. на основі «Положення про учительські інститути», затвердженого 31 травня 1872 р., з метою підготовки вчителів міських, а з 1912 р. – вищих початкових училищ для Київського навчального округу [5, арк. 10]. Це був закритий навчальний заклад інтернатного типу, розрахований на невелику кількість вихованців. Так, указувалося, що «нормальна кількість вихованців... повинна становити 75, з них 60 – на повному утриманні Міністерства народної освіти, решта 15 – стипендіати інших відомств, приватних осіб, своєкошті». Курс навчання тривав три роки. Зараховувалися особи „всіх звань та станів, не молодші 16 років, які витримали іспит за курс міського училища” [19; 5].

З 1 липня 1909 р. до середини серпня 1909 р. обов'язки директора інституту виконував С.П.Кротков (учитель російської мови), з 19 серпня 1909 р. директором закладу було призначено К.М.Щербину [3, арк. 2; 2, арк. 2-3]. Київський учительський інститут відкривається у складі одного (першого) класу. У 1910/11 н.р. утворився II клас, а з 1911/12 н.р. навчальний заклад функціонував у повному складі (три класи). З протоколу

засідання педагогічної ради інституту за серпень 1909 р. видно, що до I кл. було подано 116 заяв на складання вступних випробувань, але з тих чи інших причин (несвоєчасна подача документів, незадовільні відгуки дирекції народних училищ про моральні та службові якості кандидатів, відсутність дворічного педагогічного стажу, неявка) до іспитів було допущено 73 особи, а зараховано 30 [3, арк. 24]. У 1912 р. відбувся перший випуск вихованців, одразу призначених на посади вчителів міських училищ округу. Станом на 1 січня 1913 р. в I-му кл. нараховувалося 27 вихованців, у 2-му кл. – 25, а в 3-му кл. – 29 [1, арк. 1]. Через три роки, у 1916 р., в інституті навчалося: у I кл. – 11 осіб, у II кл. – 14 осіб, у III кл. – 16 [12, арк. 87]. Ще через три роки ситуація погіршилась: у 1919 р. в Київському учительському інституті в I кл. було 11 вихованців, у II класі – всього 1, у III класі – 3 [18, арк. 23 зв.]. Зменшення кількості вихованців в учительському інституті було пов'язане із суспільно-політичними подіями, які відбувалися в Україні на поч. XX ст., – Першою світовою війною, революціями, призовом на військову службу тощо. На організацію навчально-виховного процесу в Київському вчительському інституті негативно вплинула й евакуація навчального закладу, в якій він перебував з 1 жовтня 1915 р. по 7 серпня 1916 р. Заклад спочатку було евакуйовано до Харкова (у приміщення Вищих жіночих курсів), а з 1 листопада 1915 р. – до міста Нахичевань-на-Дону [13, арк. 119, 141, 239].

З 1909 р. по 1911 р. учительський інститут перебував у найманому будинку по вул. Гоголівській, 7 [4, арк. 49], а з 1911 р. по 1920 р. – по вул. Малій Володимирській (Столипінській), 65 [6, арк. 99; 8, арк. 43]. З самого початку інститут перебував у

несприятливих умовах. К.М.Щербина неодноразово у своїх щорічних звітах піклувальнику Київського навчального округу повідомляв про нестачу всіх необхідних для інституту приміщень: актові зали, класу для малювання, приміщення для сніданків, окремих кімнат для збереження навчальних посібників та приладів з історії, географії тощо. [5, арк. 10 зв.]. Але незважаючи на зовнішні негативні чинники, професійно-педагогічна підготовка вчителя початкової школи в Київському вчительському інституті була поставлена на досить високий рівень завдяки великому професіоналізму, новаторству викладачів закладу, які неодноразово були відзначені нагородами. Так, наприклад, наказом від 1 січня 1913 року за відмінно-старанну службу були нагороджені орденами Св. Володимира IV ступеня директор Київського учительського інституту К.М.Щербина, та Св. Анни III ступеня – вчитель Іван Троцький [10, арк. 1].

Аналіз наукової літератури дає підстави вважати Київський учительський інститут центром освітньо-виховного комплексу. Влітку 1911 р. при інституті відповідно до п. 4 «Положення про учительські інститути» (1872) відкривається міське училище у складі двох відділень першого класу (третього та четвертого), де вихованці отримували практичну підготовку [5, арк. 10]. Учительський інститут мав власну бібліотеку, яка складалася з фундаментальної та учнівської. Станом на 1 січня 1917 р. у фундаментальній бібліотеці нараховувалося 2203 назви книг (3421 том) на суму 6077 крб. 75 коп., а в учнівській – 1346 назв книг (1877 томів) на суму 1598 крб. 06 коп. [14, арк. 3 зв.]. Було організовано фізичний, природничо-історичний кабінети, де проводилися досліді, практичні справи, лабораторні роботи тощо.

Кабінети були забезпечені всіма необхідними приладами, наочними посібниками, картами, схемами, таблицями, рельєсами, моделями, макетами тощо. Поповнення обладнання відбувалося за рахунок цілеспрямованого придбання необхідних матеріалів, а також виготовлення вихованцями різних моделей, малюнків, приладів. Станом на 1 січня 1917 р. фізичний кабінет мав 331 прилад на суму 4636 крб. 55 коп., природничо-історичний – 435 номерів на суму 2748 крб. 16 коп. [14, арк. 3]. Отже, інститут мав досить непогану, як на той час, матеріальну базу для належної підготовки майбутніх учителів. Час від часу при інституті організовувалися педагогічні курси. Так, наприклад, улітку 1914 р. при навчальному закладі функціонували короткотермінові курси для вчителів початкових та міських училищ Київської губернії [11, арк. 3]. А згідно з «Положенням про тимчасові однорічні педагогічні курси при учительських інститутах для підготовки вчителів/вчительок вищих початкових училищ» від 3 травня 1916 р., при навчальному закладі у 1916/17 н.р. існували такі курси, після закінчення яких уже в травні 1917 р. 43 слухачі отримали звання вчителя вищого початкового училища [12, арк. 42; 15, арк. 121].

Серед основних навчальних предметів були: Закон Божий, педагогіка і дидактика, російська мова, математика (арифметика, алгебра, геометрія, тригонометрія), історія (російська і загальна), географія (російська і загальна), природознавство, фізика, космографія, креслення та малювання, красне писання, спів і гімнастика. У 1913 р. було видано «Навчальні плани та програми, прийняті в Київському вчительському інституті», складені викладачами закладу освіти під загальною редакцією директора К.М.Щербина [20]. На основі їх аналізу

ми встановили, що вони розроблялися на інтегративній основі. Так, наприклад, курс «Педагогіка» інтегрував знання з гігієни, психології, філософії; курс «Природознавство» – з хімії, мінералогії, ботаніки, анатомії та фізіології людини, зоології [20].

При підготовці майбутніх учителів у Київському вчительському інституті викладачі постійно впроваджували нововведення, передовий педагогічний досвід. На особливу увагу заслуговують міркування директора про систему викладання у навчальному закладі. У листі до директора Катеринославського вчительського інституту К.М.Щербина писав, що в інституті система викладання «не урочна і не лекційна, а «складна» [7, арк. 34]. Він це пояснював тим, що вихованці інституту під час уроків брали активну участь у класній роботі, щоденно мали бути готовими до занять. Викладачі звертали особливу увагу на їх самостійну роботу, яка сприяла засвоєнню великої кількості навчального матеріалу при незначній кількості годин. Для цього вихованцям більше пропонувалося як домашніх, так і класних письмових робіт з усіх предметів [7, арк. 35]. Викладацький склад Київського вчительського інституту вважав, що за допомогою письмових робіт майбутні вчителі привчаються, понад те, до правильного та розумного викладу своїх думок. Нарешті, такий вид діяльності без зайвих затрат часу надавав можливість постійно контролювати вихованців. Таким чином, у I та II класах, як правило, пропонувалося по 6 домашніх творів: у I класі – 1 твір із Закону Божого, 3 – з російської мови, 1 – з історії та 1 – з природознавства; у II класі – 3 з російської мови, 1 – з історії, 1 – з педагогіки, 1 – з географії чи природознавства; у III класі – 4 домашні твори і, як пише К.М.Щербина, «крім цього, дуже багато робіт педагогічного

характеру (характеристики учнів, звіти про відвідування уроків, детальні конспекти уроків, рецензії на пробні уроки, протоколи педагогічних конференцій тощо)» [7, арк. 35 зв.]. Наприклад, на одному із засідань педагогічної ради у 1913/14 н.р. для написання творів були встановлені терміни та затверджена тематика на I півріччя. Як зразок наведемо запропоновану тематику з російської мови. Для вихованців I класу: 1) Праця та її значення; 2) Роль мистецтва та ремесла у житті людини; 3) Корисним можна бути, не будучи знаменитим; 4) Знання – найкращий скарб. Для вихованців II класу: 1) Надія та спогади як два головних джерела радості для людини; 2) Особистість кожного тісно пов'язана з Батьківщиною; 3) Елементарні форми поезії; 4) Нове в діяльності Кантеміра та Тредьяковського; 5) Відображення ідеальних прагнень XVIII століття у «Недорослі» Фонвізіна. Для вихованців III класу були запропоновані такі теми творів: 1) Характер реалізму Пушкіна та Гоголя; 2) Типові риси ідеалістів та практиків за «Записками мисливця» Тургенєва; 3) Завдання та прийоми навчання граматики за поглядами Солоніни, Тростнікова та Череметьєвського; 4) Пояснююче читання за методиками Тихомирова та Климентова; 5) Завдання та значення виразного читання [16, арк. 19–20]. Отже, домашні твори сприяли поглибленню знань, розвитку творчості, критичності, самостійності, дослідницьких умінь, умінь аналізувати, систематизувати, порівнювати, вдосконалювали навички, висловлювати власні думки, робити умовисновки. Тематика творів із класу в клас ускладнювалася, вимагала від вихованців більшої винахідливості, творчості, глибших знань.

Крім домашніх письмових робіт, вихованцям пропонувалися з кожного предмета (Закону Божого, російської

мови, історії, математики, географії, природознавства, фізики, педагогіки) класні письмові роботи, принаймні одна упродовж «звітного періоду» (приблизно двомісячного). Усі класні письмові роботи давалися вихованцям без попередження та виконувалися без чернеток, одразу на чистовику. Для виконання таких робіт з російської мови вихованцям відводилося по 2 години, з інших предметів – по 1 годині. З природознавства та фізики влаштовувалися під керівництвом викладачів практичні заняття в кожному класі впродовж усього навчального року, щотижня в позаурочний час [7, арк. 35 зв.]. Отже, теоретична підготовка тривала не лише під час аудиторних занять, а й у позааудиторні години, що сприяло самостійному, активному пошуку додаткової інформації, глибшому усвідомленню отриманих під час занять знань, їх поглибленню, систематизації.

Дані про хід занять вихованців та про їх успіхи у засвоєнні навчального матеріалу, як і оцінка письмових робіт, заносилися до особливої книги, яка відрізнялася від класного журналу і зберігалася у директора. Класні журнали, як пише К.М.Щербіна, слугували лише для запису змісту уроків та для зазначення відсутніх і запізнень. Знання оцінювалися за чотирибальною шкалою, а також «за докладнішими зауваженнями» (тобто виставлялися + та -). Ці оцінки не повідомлялися вихованцям, але, керуючись ними, директор і класні наставники впродовж року постійно стежили за справністю занять вихованців. Через певні періоди, приблизно через кожні два місяці на засіданні педагогічної ради відбувалося оцінювання успіхів у навчанні та поведінці. Результати таких періодичних обговорювань успіхів виражалися оцінками за чотирибальною шкалою, які вносилися до загальної відомості.

Атестації вихованцям не видавалися та бали не повідомлялися, але директор попереджав невстигаючих і вживав усіх залежних від нього заходів для підвищення їх успішності. Незалежно від оцінювання за кожний звітний період, на педагогічній раді кожному вихованцю виставлялися також загальні річні оцінки з кожного предмета. З усіх предметів (не виключаючи малювання, креслення, чистописання, співів та гімнастики) у кінці кожного навчального року проводилися іспити. Наприкінці свого листа до директора Катеринославського вчительського інституту К.М.Щербина робить висновок: «Таким чином, для складної системи викладання, як видно з попереднього, характерні особливості, обумовлені віком вихованців (людей дорослих), дуже великою кількістю навчального матеріалу, який необхідно засвоїти за порівняно невеликий проміжок часу і, зрештою, тими чи іншими якостями предметів, які викладалися. Розвиток самостійності, працездатності, порядку та системи у заняттях – одне із суттєвих завдань складної системи викладання» [7, арк 36].

Таким чином, із листа К.М.Щербини видно, що під час організації навчально-виховного процесу в інституті враховувалися й вікові особливості вихованців, яких залучали до активного засвоєння нового матеріалу, привчали до самостійності, спонукали до поглиблення знань.

Цікавими й вартими уваги є деякі організаційні моменти навчального процесу в учительському інституті. Наприклад, були запроваджені так звані кругові зошити, які велися в кожному класі з усіх дисциплін. До такого зошита черговий вихованець записував детальний конспект усього уроку із зазначенням прізвищ тих вихованців, які брали участь у розробці та обговоренні нового матеріалу чи давали

відповіді на запитання, які стосувалися тем попередніх занять. У конспекті зазначалися й питання, поставлені студентам. Черговий вихованець записував у круговий зошит домашні завдання, зміст класних письмових робіт. Записи в круговому зошиті з кожного предмета вели всі вихованці класу по черзі. Черга встановлювалася, як правило, за алфавітом, але при цьому стежили за тим, щоб один і той же вихованець в один день не вів конспекти з декількох предметів (що могло трапитися, особливо на початку навчального року, якщо з кожної дисципліни вводиться черга з однієї літери). Перед початком уроку викладач інституту видавав круговий зошит черговому вихованцеві, який наприкінці уроку повертав його. Існували чіткі правила ведення такого документа. В усіх кругових зошитах праворуч залишалися однакові береги. Кожен урок записувався з нового аркуша. Перед початком запису черговий вихованець зазначав на берегах число, місяць, день тижня та своє прізвище. За правильним веденням зошита стежив викладач відповідного предмета. Зошити поточного року зберігалися в учительській разом із класним журналом. Про важливість ведення кругових зошитів директор Київського учительського інституту на питання директора Новомосковської вчительської семінарії відповів так: «...це питання настільки очевидне, що не потребує пояснень» [6, арк. 8]. Отже, запровадження кругових зошитів дозволяло директорів учительського інституту тримати під контролем увесь хід навчально-виховного процесу в закладі, своєчасно втручатися в нього, надавати, за необхідності, методичні рекомендації викладачам.

14 червня 1917 р. було видано постанову Тимчасового уряду «Про зміну штатів учительських інститутів»,

згідно з якою в Київському вчительському інституті вводилася спеціалізація з I кл. Уже у 1918/19 н.р. у навчальному закладі функціонували такі відділення: словесно-історичне, фізико-математичне та природничо-географічне [17, арк. 19]. Відбулося розширення навчального плану, поглиблення змісту навчальних курсів. Було введено нові дисципліни - філософію, гігієну, українську мову та літературу, німецьку та французьку мови, хімію, метеорологію, хоріві співи. Майже всі предмети викладалися разом із методикою та передбачали теоретичні й практичні заняття [18, арк. 12 - 13].

Теоретична педагогічна підготовка в Київському вчительському інституті органічно доповнювалася практичною. Педагогічна практика, передбачена навчальним планом у III кл., мала чітку структуру, послідовність етапів та включала: 1) відвідування уроків в училищі, тобто спостереження за проведенням зразкових уроків викладачами училища; 2) проведення самими вихованцями пробних уроків; 3) чергування практикантів в училищі; 4) спостереження за поведінкою та заняттями окремих учнів училища з метою написання шкільних (психолого-педагогічних) характеристик [9, арк. 31]. Слід зауважити, що практична підготовка починалася ще з I класу. Крім того, з першого року навчання всі викладачі значну увагу звертали на чіткість, правильність вимови вихованців під час вивчення певної дисципліни. Паралельно надавалися методичні вказівки та пояснення щодо викладання цих предметів у міському (вищому початковому) училищі. З II класу відбувалося поглиблення професійної підготовки. Вивчалися педагогіка, методики деяких предметів. Крім того, вихованці у вільний від занять час відвідували зразкові училища (вони відкривалися при кожному

учительському інституті) з метою „практичного ознайомлення з учительською справою”. Студенти III класу з початку навчального року зобов'язувалися відвідувати всі зразкові уроки вчителів міського (вищого початкового) училища. При цьому кожен із вихованців мав надати конспект-аналіз хоча б одного відвіданого ним уроку. Конспекти обговорювалися на педагогічних зборах у присутності директора, викладачів відповідних предметів та вчителів міського училища.

Зразкові уроки проводилися упродовж навчального року. На початку року - по два щоденно (один урок давав учитель I класу зразкового міського училища, другий - учитель II класу). Уроки, у разі необхідності, могли проводити й викладачі інституту з дисциплін їхньої спеціалізації. Вихованці III класу щотижня проводили в міському училищі одинадцять уроків [20; 3]. Розподіл зазначених одинадцяти уроків по днях тижня і годинах робила педагогічна рада інституту. Між вихованцями їх розподіляли на розсуд викладача інституту, але таким чином, щоб кожному з них упродовж року випадала однакова кількість пробних уроків. Останні мали проводитися протягом року в усіх відділеннях міського (вищого початкового) училища, щоб учні „на практиці ознайомилися з особливостями курсу”. Тему пробного уроку визначав викладач відповідного предмета за узгодженням з учителем міського училища та у відповідності з календарно-тематичним планом. Тема надавалася студенту за декілька днів до уроку. Викладач міг на власний розсуд запропонувати практиканту план уроку та посібники. Після цього практикант надавав керівнику (за три дні) й учителеві (за два дні) чернетку конспекту для виправлень. Після консультації конспект переписувався в остаточному варіанті. На пробному

уроці завжди були присутні директор інституту, викладач відповідного предмета, вчителі міського училища та студенти II-III курсів.

Практичній підготовці приділялася значна увага, оскільки в учительських інститутах готували не теоретиків, а вчителів-практиків, які мали бути не тільки педагогами-майстрами, а й гарними психологами на практиці. Цьому сприяла педагогічна практика у III кл., під час якої вихованці учительських інститутів спостерігали за одним-двома учнями зразкового училища. Наприкінці навчального року такі спостереження оформлялися у вигляді шкільних характеристик і здавалися на перевірку директорів інституту. Для вивчення особистості учня використовувалися психолого-педагогічні спостереження під час занять, перерв і в позаурочний час. Вихованці вчительських інститутів відвідували і їхні помешкання, щоб познайомитися з родинами, домашньою атмосферою та матеріальним становищем. Складання характеристик і спостереженням передувало ґрунтовне, послідовне, поступове вивчення психології на теоретичному рівні, ознайомлення з необхідною для цього літературою під час занять з педагогіки. І тільки після цього відбувалося застосування теоретичних психологічних знань на практиці.

Майбутня професія вихованців учительських інститутів передбачала не лише суго викладацьку діяльність, а й виховну роботу. Тому випускники мали опанувати необхідні для цього навички. Цьому сприяв такий вид педагогічної практики, як чергування. З усієї кількості вихованців, які відвідували училище, по черзі двоє призначалися черговими й виконували обов'язки помічників учителя. Чергові практиканти вважалися відповідаль-

ними за порушення порядку, дисципліни. Вони мали приходити в училище за годину до початку занять, стежити за чистотою та охайністю учнів [9, арк. 4 зв.].

На особливу увагу заслуговує ще одна складова практичної підготовки педкадрів у вчительських інститутах України другої половини XIX – початку XX ст. – навчальні екскурсії, які проводилися з освітньою, розвивальною та виховною цілями.

Дуже часто організовувалися екскурсії для вивчення сучасності, новітніх течій у певній науковій галузі, сучасного стану розвитку певного явища. Наприклад, під керівництвом викладачів малювання Київського вчительського інституту в 1916 р. було проведено 2 екскурсії для огляду художніх виставок із метою ознайомлення із сучасними течіями в живописі. Відвідування у Ростові-на-Дону VI весняної виставки картин та виставки Київської спілки художників у Київському міському музеї [14, арк. 21; 22, арк. 18 зв.]. Такі екскурсії сприяли не тільки естетичному, а й національному вихованню. Так, у звіті директора Київського вчительського інституту за 1911 р. згадується, що 9 вересня 1911 р. вихованці інституту після візиту у Володимирському соборі під керівництвом їхнього директора детально ознайомилися з живописом собору. К.М.Щербина стверджує, що цей живопис є цікавим не тільки з релігійної та художньої, але й з національної точки зору [5, арк. 21 зв.].

Цікавими, досить різноманітними, вагомими та корисними для практичної підготовки майбутніх учителів учительського інституту були екскурсії з природознавства, географії та фізики. Так, наприклад, у 1911 р. під керівництвом викладача природознавства та географії Київського вчительського

інституту І.І.Троцького було здійснено дві екскурсії вихованців І та ІІ кл. до Кадетського гаю. Екскурсія з учнями І кл. мала на меті: 1) ознайомити їх із прийомами збирання та складання природничо-історичних колекцій; 2) здійснити спостереження у природних умовах за тими предметами та явищами, з якими вихованці ознайомилися під час вивчення курсів природознавства та географії. Для цього студентам продемонстрували різноманітні екскурсійні прилади та способи їх використання, прийоми засушування, наколювання, розправлення та збереження комах. Після цього екскурсанти зібрали велику кількість рослин, знайшли зразки піщаника, гнейсу, граніту; оглянули яр, його розгалуження та нашарування гірських порід на обривах; спостерігали за формою та рухом хмар, визначали сторони горизонту, напрям вітру тощо. Зібраний під час екскурсії матеріал був детально проаналізований на уроці. Екскурсія з вихованцями ІІ кл. ставила за мету ознайомитися з зоологічним матеріалом. Під час екскурсії учні зібрали та розглянули представників плазунів, земноводних, м'якотілих, хробаків, різних класів членистоногих; при цьому вчитель показав найпростіші способи визначення за зовнішніми ознаками класів членистоногих та видів комах, а також повідомив особливості життя та найхарактерніші риси зовнішньої організації зібраних тварин. Окрім цього, було зібрано та розглянуто представників сімейств рослин, вивчених вихованцями у І кл. [5, арк. 20 зв. - 21].

Таким чином, ці екскурсії сприяли виробленню практичних умінь і навичок, розширенню та поглибленню знань у певній науковій галузі. Під час екскурсій здійснювалися принципи зв'язку теорії з практикою, наочності. Такі навчальні екскурсії дозволяли спостерігати та детальніше вивчати

певні явища у природних умовах.

Цікавими та пізнавальними були екскурсії під керівництвом викладачів із Закону Божого та історії. Наприклад, була організована екскурсія за маршрутом Москва - Петербург - Гельсінгфорс - Петербург - Київ, яка тривала з 6 по 22 червня 1911 р. [5, арк. 19, зв.]. У 1916 р., наприклад, було здійснено такі екскурсії: паломництво до Києво-Печерської Лаври для поклоніння святиням Лаври; відвідання історико-археологічного музею у Ростові-на-Дону для знайомства з місцевими старожитностями, огляд історичних пам'яток старого Києва (Софійського собору, Михайлівського монастиря, Десятинної церкви, Трьохсвятительської церкви, Золотих воріт, пам'ятника Ірині) [21, арк. 21].

Отже, екскурсії були невід'ємною складовою практичної підготовки вихованців учительського інституту, відігравали велику роль в особистісному розвитку майбутнього вчителя, в його релігійному, моральному, національно-патріотичному, естетичному вихованні, в становленні світогляду. Аналіз звітів К.М.Щербини дозволяв зробити висновок і про правильну організацію навчальних екскурсій. Їх проведенню передувала певна пропедевтична робота, попереднє роз'яснення та ознайомлення з предметом чи явищем, яке спостерігалось, досліджувалось безпосередньо під час екскурсії. Так, наприклад, перед відвідуванням Києво-Печерської Лаври вихованцям інституту була заздалегідь прочитана закономітелем лекція про історію Св. Обителі [5, арк. 21]. Велике значення мало обговорення результатів екскурсій на відповідних уроках в учительському інституті [5, арк. 20 зв. - 21]. Слід підкреслити й систематичність проведення екскурсій.

На зразок музейної практики.

запровадженій у Глухівському вчительському інституті, здійснювалась діяльність і в Київському, але вона була не обов'язковою, несистематичною і проводилась окремими викладачами інституту. Як правило, про таку роботу звітував директор інституту в розділі «Позакласні навчальні заняття учнів; практичні заняття, їх викладання; екскурсії» [14, арк. 18]. Так, наприклад, у звіті К.М.Щербини за 1916 р. зазначено, що практичні заняття з природознавства відбувалися в позаурочний час (з 14.30 до 15.30 год.) раз на тиждень і виконувалися або групами (біля 7 осіб), або ж усім класом, «у залежності від характеру самих занять... У III кл. вихованці знайомилися з різноманітними наочними посібниками з природознавства і на основі цього знайомства складали практичні огляди цих посібників, а також займалися визначенням навчальної літератури, при цьому свої огляди викладали письмово» [21, арк. 18 – 18 зв.]. Далі у звіті директора стверджується, що з історії вихованці II кл. вивчали розвиток російської історичної картографії, зокрема вони критично розглянули карти з російської історії Добрякова та карти до підручника Платонова, а також альбоми, додані до цих карт, та картини з російської історії видання Ситіна, Думнова і Кнебеля. У III кл., у відповідності з вказівками до уроків з методики історії, під час практичних занять вихованці знайомилися зі способами класного застосування історичних карт та їх зберігання, а також з особливостями всіх історичних карт російського видання, придатних для використання у вищих початкових училищах. К.М.Щербина зазначає, що практичні заняття з інших предметів головним чином полягали в ознайомленні з різноманітними наочними посібниками та навчальною

літературою для вищого початкового училища, а також у письмовому викладі критичних оглядів розглянутих посібників та підручників [21, арк. 19]. Отже, ознайомлення вихованців учительського інституту з наявною навчальною літературою для міських (вищих початкових) училищ вважалося корисною справою, обов'язковою частиною практично-професійної підготовки майбутнього вчителя.

Отже, навчально-виховний процес Київського вчительського інституту організовувався, виходячи з принципів єдності теорії та практики, зв'язку з життям, з урахуванням конструктивного педагогічного досвіду. Практичній підготовці передувало ґрунтовне вивчення теоретичних навчальних курсів, опанування часткових дидактик. Методична підготовка в учительському інституті завжди відзначалася досить високим рівнем. Відбувалася психологізація навчально-виховного процесу. Серед теоретичних дисциплін провідне місце належало педагогіці. Лекційні курси з педагогіки читалися виключно директором інституту. Дисципліни мали переважно інтегративний характер. Навчально-виховний процес закладу освіти спрямовувався на всебічний і гармонійний розвиток вихованців, їхню ґрунтовну методичну, теоретичну та практичну професійно-педагогічну підготовку. Але з початку 20-х років XX ст. в Україні відбувається чергове реформування системи освіти. Так, у протоколі засідання педагогічної ради Київського учительського інституту №359/20 від 14 серпня 1920 р. йшлося про закриття навчального закладу і, у зв'язку з цим, про перехід вихованців I та II кл. до Інституту народної освіти імені М.П.Драгоманова, а слухачів III кл. – на прискорені педагогічні курси. Приміщення та майно інституту передали учительській семінарії імені К.Д.Ушинського [18, арк. 67, 70].

Література

1. ДА м. Києва. – Ф. 175. – Оп. 1. – Спр. 8. – 12 арк.
2. ДА м. Києва. – Ф. 175. – Оп. 1. – Спр. 10. – 56 арк.
3. ДА м. Києва. – Ф. 175. – Оп. 1. – Спр. 15. – 35 арк.
4. ДА м. Києва. – Ф. 175. – Оп. 1. – Спр. 33. – 137 арк.
5. ДА м. Києва. – Ф. 175. – Оп. 1. – Спр. 54. – 119 арк.
6. ДА м. Києва. – Ф. 175. – Оп. 1. – Спр. 55. – 162 арк.
7. ДА м. Києва. – Ф. 175. – Оп. 1. – Спр. 69.
8. ДА м. Києва. – Ф. 175. – Оп. 1. – Спр. 71. – 49 арк.
9. ДА м. Києва. – Ф. 175. – Оп. 1. – Спр. 80.
10. ДА м. Києва. – Ф. 175. – Оп. 1. – Спр. 96. – 4 арк.
11. ДА м. Києва. – Ф. 175. – Оп. 1. – Спр. 128. – 28 арк.
12. ДА м. Києва. – Ф. 175. – Оп. 1. – Спр. 174. – 141 арк.
13. ДА м. Києва. – Ф. 175. – Оп. 1. – Спр. 175. – Арк. 119
14. ДА м. Києва. – Ф. 175. – Оп. 1. – Спр. 192. – 102 арк.
15. ДА м. Києва. – Ф. 175. – Оп. 1. – Спр. 205. – 233 арк.
16. ДА м. Києва. – Ф. 175. – Оп. 1. – Спр. 358. – 150 арк.
17. ДА м. Києва. – Ф. 175. – Оп. 1. – Спр. 365.
18. ДА м. Києва. – Ф. 175. – Оп. 1. – Спр. 366. – 72 арк.
19. Журнал Министерства народного просвещения. – 1876. – Август.
20. Учебные планы и программы, принятые в Киевском учительском институте / Под ред. К.М.Щербины. – К., 1913. – 134 с.
21. ЦДІА України. – Ф. 707. – Оп. 259. – Спр. 342. – 256 арк.
22. ЦДІА України. – Ф. 707. – Оп. 259. – Спр. 344. – 180 арк.

НАУКОВА І НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ М.М.ГРИЩЕНКА

Алла Тимченко

У статті проаналізовано зміст наукової та науково-педагогічної діяльності М.М.Грищенка. Архівні матеріали свідчать, що за весь період наукової та науково-педагогічної діяльності вченим підготовлено більше 80 кандидатів та 6 докторів наук. понад 100 разів він був офіційним опонентом на захистах кандидатських і докторських дисертацій.

In the article M.M. Gryshenko's scientific and scientifically pedagogical inheritance is analysed. The archived materials testify that during the whole period of his scientific and pedagogical activity he prepared more than 80 candidates and 6 doctors of sciences, over 100 times he was an official opponent on defenses of candidate's and doctoral dissertations.

Досвід наукової і науково-педагогічної діяльності М.М.Грищенка пов'язаний із вищими освітніми закладами: Київським інститутом

народної освіти (1929–1930), Київським інститутом соціального виховання (1930–1932), Українським науково-дослідним інститутом педагогіки (1932–